

Молодь Ю.О.,

*завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
ХІУП, кандидат історичних наук, доцент*

ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Питаннями правових систем сучасності та їхньої класифікації активно займаються вітчизняні та зарубіжні дослідники права. В останнє десятиріччя ця проблема розглядається не тільки в науковій, але й в учбовій юридичній літературі, зокрема авторами підручників з теорії держави та права.¹

Необхідність і важливість цього питання обумовлена наступним. По-перше, суто науковими, пізнавальними причинами. Пізнання правової картини світу на рівні її глибокого і різноманітного аналізу потребує як загального розгляду даної проблеми, так і вивчення її з точки зору особливого, тобто окремих, вбираючих в себе схожі правові системи, частин. Тільки вивчення останніх, взятих спочатку самих по собі, а вже потім – в їх взаємозв'язку і взаємодії, дозволяє дати адекватну правовій дійсності правову картину світу.

По-друге, суто практичними цілями – необхідністю уніфікації діючого законодавства і удосконалення національних правових систем. Вже на першому Міжнародному конгресі порівняльного права в 1900 році була зроблена спроба згрупувати національні правові системи, а потім класифікувати їх саме через призму їхньої можливої уніфікації, особливо в галузі чинного законодавства. Американський дослідник П. Круз вказує на те, що однією з найважливіших причин (чи не найголовнішою) класифікації правових систем було прагнення юристів “забезпечити якщо не повну, то по крайній мірі, хоча б часткову, основну, найбільш суттєву частину процесу уніфікації усіх цивілізованих правових систем”.²

При будь-якій науковій класифікації існуючого багатоманіття явищ та процесів спочатку виникає проблема загального характеру – в межах якої системи, а точніше, відповідно до якого системного утворення, необхідно провести таку класифікацію. Щодо теми означеної статті, то йдеться про таке багаторівневе, системне утворення як правова система. Всі інші питання, а саме такі, як критерії класифікації, їх особливості та види, зміст цих критеріїв, якими вони повинні бути з точки зору тривалості у часі – тимчасовими чи постійними, що характеризують правові системи на усіх етапах розвитку, можна ставити “на порядок денний” тільки після визначення базового, фундаментального поняття “правова система”. Не можна торкатися загальних питань, не з'ясувавши суті часткових.

Право – багаторівневе, системне утворення. Саме тому при його науковому аналізі поняття “система” використовується достатньо часто і в різних значеннях (система права, система джерел права, система природного, система позитивного права тощо). Особливе і самостійне місце у цьому переліку займає поняття “правова система”. Як відомо, суспільство – це складна система: економічна, політична, культурна, релігійна, а також правова. В рамках загальної теорії права, правова система розглядається як одна з підсистем суспільства. Саме такий підхід, як значиться в літературі, дозволяє вивчати правову систему у взаємодії, взаємозв'язку з соціальними факторами, що визначають її розвиток і функціонування.³

Правова карта сучасного світу виглядає достатньо строкато і включає в себе понад 200 національних правових систем, які суттєво різняться між собою. І це є закономірним, оскільки правові системи (право) різних держав формуються під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів. На цей процес впливають: економічний устрій, політична система,

пануюча ідеологія, моральні цінності, релігійні переконання, соціальний устрій життя людей, юридична наука, правова культура тощо.

Всі національні правові системи своєрідні, мають свої як позитивні риси так і недоліки, але разом з тим їм притаманне дещо спільне. Певні риси загального характеру, що притаманні ряду правових систем, дозволяють, по-перше, формулювати глобальні закономірності і тенденції розвитку права, по-друге, об'єднувати їх у споріднені групи, в так звані правові сім'ї або типи правових систем.

Існує окрема наука – порівняльне правознавство, або компаративістика (лат. *comparativus* – порівняльний), яка займається дослідженням загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування сучасних правових систем світу. Компаративістика дозволяє класифікувати державно-правові явища, які притаманні правовим системам різних країн, з'ясувати їх історичну послідовність, генетичні зв'язки між ними, ступінь запозичення окремих елементів (норм, принципів, форм права) однією правовою системою у іншої.

Для співставлення процесів походження права, його соціально-економічної, національно-культурної і політичної обумовленості, використовують ряд понять.

Термін “правова система” є найбільш об'ємним поняттям в порівняльному правознавстві, оскільки охоплює широке коло правових явищ (все, що пов'язано з правом або є похідним від нього). Це поняття включає нормативні, організаційні, соціокультурні та інші аспекти права. Саме в силу об'ємності за цим терміном не існує достатньо конкретного змісту. В сучасній юридичній науці, під ним розуміється правова дійсність, яка включає різні компоненти (елементи): право розуміння, правові норми та їх види, системи права, джерела права, нормативно-правові акти, правозастосовчі акти, правозастосовчу діяльність, правовідносини, принципи і функції права, правові установи, юридичну техніку та інше.

Названі елементи правової діяльності поділяють на три основні групи правових явищ:

- юридичні норми, інститути і принципи (нормативна сторона);
- сукупність правових установ (організаційна або інституціональна сторона);
- сукупність правових поглядів, ідей, уявлень, притаманних даному суспільству (доктринально-філософська або ідеологічна сторона).

Окремі дослідники виділяють і четверту групу правових явищ, так званий соціологічний аспект або сторону правової системи у вигляді правовідносин, застосування права, юридичної практики. Подібний погляд є достатньо переконливим, оскільки без названих елементів правової дійсності не можна уявити будь-яку правову систему.

В світлі викладеного правову систему розглядають як наукову категорію, що дає багатомірне відображення правової дійсності конкретної держави на її ідеологічному, нормативному, інституціональному і соціологічному рівнях.

Таким чином, термін “правова система” виражає конкретно-історичний, реально існуючий комплекс взаємопов'язаних юридичних засобів і явищ держави. Правова система – це сукупність усіх правових явищ, існуючих в даному суспільстві в конкретний момент, що включає норми, інститути, галузі права, законодавство, доктрину права, правові традиції, правову культуру, правову свідомість, правопорядок тощо. Саме в цьому розумінні даний термін використовується більшістю авторів.

Дане розуміння правової системи часто розглядається як її розуміння в широкому значенні⁴. Виходячи з цього, поняття “правова система” відображає історичні особливості процесу виникнення права, його розвитку під впливом соціально-економічних, культурних, національних, релігійних, політичних факторів. Таке розуміння правової системи дозволяє охопити усі юридичні явища не тільки в їх сукупності, але й у взаємодії та взаємовпливі. При

такому підході визначити правову систему можна як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих юридичних засобів, що забезпечують правове регулювання суспільних відносин і виражають якісний стан правової організації того чи іншого суспільства.

Таким чином, поняття правової системи охоплює увесь комплекс правових явищ суспільства і дозволяє мати уявлення про правову дійсність, про рівень правового розвитку відповідної держави.

В той же час не всі правознавці поділяють розглянуте трактування правової системи. Відомий російський вчений В.С. Нерсесянц стверджує, що подібне трактування, по сутності, означає підміну загального поняття права якимось доволі умовним словосполученням “правова система”. “Спроби такої підміни, - вважає В.С. Нерсесянц, - що почалися за радянських часів, переслідували ціль під завісою нових словосполучень зберегти сутність офіційного радянського праворозуміння і за допомогою подібних словесних новацій всіляко протидіяти в нашій науці юридичному ... праворозумінню”⁵.

У зв'язку з цим необхідно відзначити, що поняття правової системи не дає підстав припускати, що має місце “підміна” загального поняття якимось іншим “умовним сполученням”. У даному випадку має місце спроба поставити під сумнів визнану і теоретично обґрунтовану юридичну категорію.

Певні загальні риси, притаманні ряду національних правових систем, дозволяють об'єднати їх у споріднені групи, в так звані правові сім'ї. Поняття “правової системи” введено в науковий обіг відомим французьким компаративістом Р. Давидом. Це необхідно розуміти як сукупність правових систем, які характеризуються спільністю основних параметрів: доктрини, структури, джерел права, юридичної техніки та ін.

Встановлення типів (різновидів) правових систем сучасності здійснюється шляхом їх класифікації або типології. Типологія (або наука класифікації) – це вчення про типи правових систем. Питаннями типології правових систем займаються спеціалісти в галузі науки порівняльного правознавства. Існує безліч класифікацій правових систем. Як стверджує французький правознавець Р. Додь'єр, класифікацій правових систем існує практично стільки ж, скільки і компаративістів. Це пов'язано з тим, що кожний дослідник використовує різні фактори як критерії класифікації, починаючи від расових, релігійних, і завершуючи юридичною технікою і правовим стилем.

Основними питаннями, що виникають в процесі класифікації правових систем, є питання вимог до критеріїв (ознак) класифікації та їхньої кількості. Скільки таких критеріїв повинно бути: один-єдиний чи декілька? Окремі автори схиляються до думки, що типологія правових систем повинна базуватися на одному критерії.

Для того, щоб критерії класифікації правових систем не залежали від особистих уподобань того чи іншого вченого і в максимальній мірі відповідали цілям класифікації, вони повинні відповідати наступним вимогам:

- мати в своїй основі постійні, фундаментальні, а не тимчасові і випадкові фактори;
- по можливості бути достатньо виразними ознаками-критеріями;
- мати сталий об'єктивний, а не суб'єктивний характер;

• у випадках, коли за основу класифікації правових систем береться не один, а декілька ознак-критеріїв, то один з них, безумовно, повинен бути основним, домінуючим; при дослідженні загальних рис правових систем і відповідно до цього критеріїв їх класифікації потрібно враховувати і певні суб'єктивні фактори, що впливають на процес їхнього формування.

Саме такі вимоги щодо критеріїв класифікації правових систем сучасності сформулювали російські вчені⁶. Якщо абстрагуватися від названих вимог, то ми будемо мати ситуацію, яку можна охарактеризувати так: скільки авторів, стільки і класифікацій.

Однак як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі дані вимоги щодо критеріїв класифікації не спрацьовують, а звідси і різноманіття думок щодо визначення конкретних видів критеріїв.

Перші класифікації правових систем в західній компаративістиці акцентували увагу на такому єдиному критерії, як історичні особливості розвитку права. Так, учасники першого Міжнародного конгресу порівняльного права в 1900 році розрізняли французьку, англо-американську, германську, слов'янську і мусульманську правові сім'ї.

До середини ХХ ст. в західній науці домінувала спрощена класифікація, при якій типологія будується на одному критерії. Обмеженість даної класифікації виражається в великому розпорошенні власне самих типів правових систем. Прикладами подібного підходу були класифікація А. Євмена, що базувалася тільки на історичних особливостях формування правових систем, та Г. Созер-Холл, який в основу своєї класифікації поклав расові ознаки. Для А. Леві-Ульмана критерієм класифікації правових систем була роль різних джерел права, у відповідності з чим він виділяв правову систему континентальних країн і право ісламу.

На думку прихильників марксистської доктрини, критерієм класифікації може виступати "загальність економічних систем", на базі яких виникають і розвиваються обумовлені ними правові системи.

Як простий критерій пропонують розглядати правові традиції, загальні для всіх згрупованих в одну сім'ю національних правових систем. При цьому під правовими традиціями в західній літературі розуміється сукупність глибоко вкорінених у свідомості людей і історично обумовлених їх відносин до ролі права у суспільстві, природи права і політичної ідеології, а також до організації і функціонування правової системи. В радянській літературі під правовими традиціями розумілися "елементи соціальної і культурної спадщини, що передаються з покоління в покоління... В якості традицій можуть виступати певні суспільні установки, норми поведінки, цінності, звичаї, обряди"⁷.

Відомі західні спеціалісти в галузі порівняльного права Дж. Меррімен і Д. Кларк поклали в основу класифікації правових систем саме правові традиції. Вони зробили висновок про те, що у сучасному світі існують три основні правові системи: цивільна, яку вони ототожнювали з романо-германською або континентальною, загальна (англосаксонська) і соціалістична. Системи, які не підпадають під дану класифікацію, вони назвали достатньо абстрактно – "всі інші". До їх складу входять ісламське, індуське, єврейське, японське, а також африканське право⁸.

В послідуочому, починаючи з популярної роботи французького компаративіста Рене Давіда під назвою "Основні правові системи сучасності" (1953 р.), в основу класифікації покладено декілька факторів. Тим не менше в загальному конгломераті факторів першопочаткове значення надається певним факторам, або одному з них, що має визначальний особливий зміст. Р. Давід в своїй роботі органічно поєднує два критерії⁹. Це юридична техніка, якою користуються юристи в правозастосовчій діяльності. Причому елементом юридичної техніки він вважав також і джерела права як основні елементи права. У тому випадку, якщо методи роботи юристів різних країн, джерела права і категоріальний апарат різних правових систем ідентичні один одному, то такі системи належать до однієї правової сім'ї.

Однак названий критерій не можна назвати в повній мірі достатнім. Потрібен ще один додатковий критерій, а саме: однакові політичні, економічні, філософські, релігійні, соціальні принципи (структури), на які спирається відповідна правова система.

Керуючись даними критеріями – юридичною технікою і правовою ідеологією, автор виділяє три основні правові системи (сім'ї): романо-германську (континентальну), англосаксонську, або сім'ю "загального" права, і соціалістичну. До них фактично приєднується і четверта, що отримала назву "релігійні чи традиційні системи".

В якості конкретних критеріїв класифікації оперують і такими явищами, як правова свідомість, традиції і звичаї народів. Виходячи з того, що будь-яка правова система – це перш за все “невід’ємна складова частина культури країни” і що глибоке розуміння останньої допомагає виявити найважливіші специфічні риси і особливості першої і навпаки – виділяють дві групи правових систем сучасності. Це континентальне (романо-германське) і загальне (англо-саксонське) право. Кожна з цих двох правових систем за своєю природою є європейською правовою сім’єю здійснюючи вплив на формування і розвиток правової картини усього світу. Поряд з цими основними правовими сім’ями існують і інші. Це – ісламське, індуське, китайське право та інші правові сім’ї.

Значно більшу кількість критеріїв, об’єднаних загальним поняттям “правовий стиль”, поклали в основу класифікації правових систем німецькі вчені К. Цвайгерт і Х. Кейтц. На їхню думку, “стиль права” складається з п’яти факторів: 1) походження і еволюція правової системи; 2) своєрідність юридичного мислення; 3) специфіка правових інститутів; 4) природа джерел права і способи їх тлумачення; 5) ідеологічні фактори¹⁰.

Відповідно до цих критеріїв вони виділяли романську, германську, скандинавську, соціалістичну, загальну, ісламську, індуську правові сім’ї та право країн Далекого Сходу.

Російський вчений А.Х. Саїдов зробив спробу поєднати соціально-економічний (формаційний, марксистсько-ленінський) критерій з особливостями історичного розвитку правових систем та їхньою структурою. На основі такого підходу він визначив слідуєчу групу критеріїв: 1) історія правових систем; 2) система джерел права; 3) структура правової системи – провідні інститути і галузі права. Однак виділені ним два типи правових систем (буржуазний та соціалістичний) і відповідно чотири та вісім підвидів всередині кожного типу не відповідають новітній історичній дійсності. Зберігає актуальність виділення лише восьми правових сімей в рамках буржуазного типу права. На основі поєднання марксистсько-ленінської типології і внутрішньотипової класифікації правових систем А.Х. Саїдов запропонував таке уявлення про правову карту світу: поруч з сім’єю соціалістичного права існують наступні вісім правових систем буржуазного типу права: романо-германська, скандинавська, латиноамериканська, загального права, мусульманська, індуська, звичаєвого права і далекосхідного¹¹. Видами соціалістичного типу права є: радянська правова система, правова система соціалістичних країн Європи, правова система соціалістичних держав Азії та правова система республіки Куба.

Необхідно віддати належне теоретикам права – авторам підручників з теорії держави і права, котрі спеціально присвятили розділ “правові системи світу” і запропонували критерії типології правових систем.¹²

Нині на основі домінуючих критеріїв класифікації виділяють п’ять типів правових систем: романо-германську, англо-саксонську, релігійно-правову, соціалістичну і систему звичаєвого права; деякі автори – чотири: романо-германську, англо-саксонську, мусульманську і соціалістичну; окремі дослідники – три (англо-саксонську, романо-германську і мусульманську), не безпідставно розглядаючи соціалістичну як різновид романо-германської правової системи¹³.

Окрім названих критеріїв класифікації правових систем і варіантів їхнього групування, в західній і вітчизняній порівняльно-правовій літературі пропонуються і інші критерії групування правових систем. До них відносяться такі критерії, як: 1) расові і мовні ознаки; 2) особливості правової культури; 3) сутність і зміст права; 4) правова ідеологія; 5) особливості джерел права; 6) спільність історичного коріння; 7) подібність стилю або моделі правового мислення; 8) близькість основних правових інститутів та інші.

На основі даних критеріїв усі існуючі національні правові системи поділяють на чотири правові сім'ї: англо-саксонську (сім'ю загального права), романо-германську (сім'ю континентального права), соціалістичну правову сім'ю і правову сім'ю змішаної юрисдикції.

Тривалі дискусії серед компаративістів мають місце і по інших питаннях стосовно вибору критеріїв і визначення їхнього змісту. Зокрема дебатуються проблема щодо особливостей факторів, які безпосередньо впливають на формування загальних рис правових систем, а значить і на вибір критеріїв їх класифікації. Західні спеціалісти в галузі порівняльного права ставлять питання і таким чином: чи потрібно при відбиранні цих факторів брати до уваги фактори об'єктивного характеру, чи поряд з ними враховувати і фактори суб'єктивні.

Більшість авторів вважає, що на увагу заслуговують лише фактори об'єктивного характеру, оскільки вони є сталими і довготривалими. Інші ж дослідники виходять з того, що всі без винятку фактори (об'єктивні і суб'єктивні) необхідно враховувати як такі, що прямо впливають на формування спільних рис різних правових систем.

Серед факторів об'єктивного характеру багато авторів справедливо виділяють фактори економічного характеру як домінуючі. "Не потрібно бути марксистом, - підкреслює з цього приводу М. Богдан, - щоб зрозуміти, що будь-яка правова система покликана обслуговувати серед найрізноманітніших сфер суспільства і потреби економіки"¹⁴. Загальновідомо, що країни з однотиповою економікою (плановою або ринковою) характеризуються і великою кількістю рис тотожності їхніх правових і політичних систем. Разом з тим, наполягає цей автор, потрібно мати на увазі і таку обставину, що один і той же тип економіки може перебувати на різних рівнях свого розвитку. Якщо до цього додати і різний рівень зрілості політичних і соціальних структур суспільства, то в рамках одного і того ж типу економіки між одними правовими системами може бути менше спільностей, ніж між іншими. До економічних факторів, що прямо впливають на формування спільних рис правових систем, а значить і на вибір критеріїв їх класифікації, окремі західні вчені додають політичні, ідеологічні, релігійні, географічні і демографічні фактори¹⁵.

Існують і інші багаточисельні точки зору і підходи щодо визначення критеріїв класифікації правових систем¹⁶. Це природно і закономірно в силу складності і багатогранності самого предмету класифікації. Уніфікувати і підвести різні підходи з даного питання до загального знаменника неможливо. До того ж в цьому немає й ніякої необхідності. Багатоманітність точок зору і підходів до вирішення проблеми, що розглядається, з безумовним виділенням серед інших двох основних, найбільш впливових правових сімей – англосаксонської і романо-германської – є конструктивною.

Важливо при цьому враховувати, що немає і не може бути закінченої правової або будь-якої іншої класифікації і що будь-яка класифікація має не абсолютний, а відносний характер. Разом з тим подібна позиція не звільняє будь-кого, хто звертається до проблеми пошуку критеріїв класифікації, від необхідності виділення з великої різноманітності можливих факторів, тих з них, що є факторами інтегруючими, фундаментальними.

Найбільш вдалою спробою в цьому напрямку є класифікація правових систем світу, що пропонує О.Ф. Скакун – відомий вітчизняний спеціаліст в галузі теорії держави і права¹⁷. Враховуючи різноманіття існуючих точок зору і переваги кожної з класифікацій, вона пропонує слідуєчу сукупність критеріїв для класифікації правових систем світу:

1. Спільність історичних особливостей та умов формування, послідуєчого розвитку (включаючи ступінь рецепції римського права). Правові системи об'єднані природою їхнього виникнення і розвитку, генетичним корінням походження і послідуєчої еволюції. Правові системи об'єднують історичні пам'ятки права, його перші джерела, загальні тенденції

виникнення і функціонування державно-правових структур, ступінь і характер сприйняття джерел права інших національних правових систем. Головне ж, що їх об'єднує – це базування на одних правових принципах і нормах.

2. Спільність основного джерела (форми) права – нормативно-правового акту, нормативно-правового договору, правового прецеденту, правового звичаю. Окремі автори, наприклад Скакун О.Ф., додають до цього переліку релігійно-правові норми. Роль значення цих джерел права неоднакові в різних правових системах та їх типах.

3. Єдність в структурі права, точніше, в структурі системи права. Правові системи країн, об'єднаних в один правовий тип (сім'ю) мають однакову будову нормативно-правового матеріалу. Це виражається в поділі системи права на дві підсистеми – право публічне і право приватне і підрозділи – об'єктивне і суб'єктивне право, природне і позитивне право та ін. Загальним є і розподіл первісного елемента системи права – норми права – по інститутам, підгалузям і галузям. Однакову побудову мають і норми права з точки зору їхніх структурних елементів.

4. Спільність принципів регулювання суспільних відносин. В основі одних правових систем – ідеї свободи суб'єктів, їх формальної рівності, справедливості, других – релігійні начала (мусульманські країни), третіх – традиції та звичаї (країни Африки), четвертих – ідеї панування закону, що виражає монополію держави в житті суспільства і особистості (соціалістичні країни).

5. Єдність юридичної техніки, включаючи термінологію, юридичні категорії та конструкції. Єдність походження правових систем пояснює використання ними однакових або подібних за своїм значенням термінів. Правотворчі органи країн, що відносяться до одного правового типу (сім'ї), керуються одними й тими ж принципами побудови нормативно-правового матеріалу, застосовують схожі або ідентичні юридичні конструкції, способи викладання і т.п.

На нашу думку, саме ці критерії-ознаки враховують увесь спектр існуючих точок зору, недоліки і переваги кожної з існуючих класифікацій і можуть бути покладені в основу класифікації правових систем світу.

Відповідно до означених критеріїв можна назвати наступні типи правових систем сучасності:

1. Романо-германський тип правової системи.
2. Англо-американський тип правової системи.
3. Змішаний тип правової системи, який виник на зіткненні двох класичних типів правової системи: романо-германської та англо-саксонської і має специфічні риси. В рамках цього типу виділяють два підтипи чи дві групи:

- скандинавські правові системи;
- латино-американські правові системи.

4. Релігійно-традиційний тип правової системи, куди входять мусульманська, індуська, іудейська, китайська, японська та африканська групи¹⁸.

Щодо соціалістичної правової системи, то вона вже фактично у минулому. Навіть в країнах, що декларують прихильність соціалістичним ідеалам (Куба, Китай, В'єтнам, КНДР), правові системи вже не є класичним варіантом даної системи. Одночасно необхідно зауважити, що соціалістичну правову систему і раніше небезпідставно розглядали як різновид романо-германської правової системи.

Підсумовуючи, підкреслимо відносний характер будь-якої класифікації. Про відносний характер класифікації національних правових систем і самих правових сімей свідчить існування в сучасному світі змішаних, або "гібридних", правових систем, які поєднують в собі елементи романо-германської та англо-саксонської. Це правові системи Японії, Філіпін, Шрі-Ланки та інші.

Відносний характер поділу національних правових систем на правові сім'ї проявляється і у взаємному переплетінні норм, інститутів, правових традицій і культур. Таке переплетіння є природним і об'єктивним, особливо коли різні правові сім'ї відносяться або тяжіють до одного типу цивілізації.

¹ Див.: Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского и В.Д.Перевалова. – М., 1997; Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчикова. – К., 1997; Проблемы общей теории права и государства: Учебн. для вузов / Под ред. проф. В.С. Нерсисянца. – М., 2001.

² Цит. за кн. Проблемы теории государства и права / Под ред. проф. М.Н. Марченко. – М., 2001. – С. 411.

³ Див.: Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под. ред. проф. В.С. Нерсисянца. – М., 2001. – С. 281.

⁴ У вузькому значенні під правовою системою розуміється національне право конкретної держави.

⁵ Нерсисянец В.С. Общая теория права и государства: Учебник для юрид. вузов и факультетов. – М., 2000. – С. 450.

⁶ Див.: Проблемы теории государства и права: Учебное пособие / Под ред. М.Н. Марченко. – М., 2001. – С. 414.

⁷ Советская юридическая энциклопедия. – М., 1980. – С. 1356.

⁸ Див.: Merryman G., Clark D. Comparative law.: Western European and Latin American Systems. – N.Y., 1978. – P.26.

⁹ Див.: Давид Р. Основные правовые системы современности. М., 1998. – С.37.

¹⁰ Див.: Цвайгерт К., Кертц Г.Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Т. I–II. – М., 1998.

¹¹ Саидов А.Х. Сравнительное правоведение и юридическая карта мира. – М., 1993.

¹² Див.: Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского и В.Д.Перевалова. – М., 1997; Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчикова. – К., 1997.

¹³ Дробязко С.Г. Право как система и его закономерности // Право и демократия: Сб. научн. трудов. – Минск, 1999. – С.8.

¹⁴ Bogdan M. Comparative law. – Kluwer, 1994. – P. 83.

¹⁵ Див.: Cruz P. Modern Approach to Comporative Law. Boston, 1993. – P. 342.

¹⁶ Див.: Синюков В.Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. – Саратов, 1994. – С. 171–177.

¹⁷ Див.: Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. – Харьков, 2000. – С. 563–567.

¹⁸ Скакун О.Ф. Названа праця. – С. 567.

Ярош Д.В.,

*доцент кафедри теорії та історії держави
і права ХІУП, кандидат історичних наук,
доцент*

ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ РОЗБУДОВИ УКРАЇНИ

У роки проголошення і розбудови незалежної України до історичного досвіду української революції 1917-1920рр., її державотворчої політики все більше і більше звертаються історики, політологи, представники різних політичних партій і рухів, державні діячі. Особливу цінність для розбудови незалежної України має історичний досвід діяльності Центральної Ради в галузі розвитку народної освіти і культури. Незважаючи на труднощі внутрішнього життя, складність міжнародного становища, Центральна Рада багато зробила цінного і повчального в галузі законодавчого забезпечення та реалізації розвитку народної освіти і культури. Цей досвід і сьогодні вчить, що українська незалежність без достатнього розвитку народної освіти і культури